

„Nem súlyed az emberiség!”...

Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

SZÖNYI GYÖRGY ENDRE

Az ezotéria diszkrét bája: Szerb Antal *Pendragon* legendája és néhány előképe

(Előtanulmány egy hosszabb elemzéshez Szörényi Lászlónak szeretettel)

Az okkultizmus és az ezotéria csábereje napjainkban, a (poszt) modern kultúra sűrűjében is töretlen. Ennek ma legszembeötlőbb jelei – a bulvárlapokban tényező horoszkópok mellett – a növekvő számban készített filmek, illetve a sokak által kedvvel olvasott okkult témájú regények. Ez utóbbiaknak sok fajtája és minőségileg sok osztálya van. Nem kívánok most a legújabb kori ponyvaregények e válfajával foglalkozni, bár ez is megérne egy irodalomszociológiai szeánszt; inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a legújabb magas irodalom is mily előszeretettel nyúl az okkult-ezoterikus témákhoz. E műfajban bővelkednek az (ál)történelmi regények és a múlt korszakai közül legnépszerűbb a reneszánsz, ahová hőseiket és cselekményüket helyezik. Nem véletlenül, hiszen a 15. és a 16. századot tekintjük „a nagy mágusok korának,” akkor élt és alkotott Ficino, a talizmánmágia humanista tudora, Trithemius, az angyalmágia feltalálója, Paracelsus, aki a gyógyítást okkult-mágikus tevékenységnek tekintette, Heinrich Cornelius Agrippa, aki monumentális hármaskönyvben foglalta össze a mágia minden válfaját és praktikáját, John Dee, aki életének harminc évét szánta arra, hogy az angyaloktól közvetlenül megtanulja Ádám nyelvét, és ezáltal szert tegyen a mindentudásra, és még sokan mások.¹ Alig van a korszaknak olyan respektált tudósa és filozófusa, akit ne gyanúsítottak volna meg a titkos tudományok művelésével, legyen az Copernicus, Giordano Bruno, vagy akár a racionalizmus rendszerbe foglalója, Descartes, aki fiatal korában lelkesen kereste Németországban a rózsakeresztesek nyomait. Még a tudományos forradalom bölcsőjénél, egy Johann Heinrich Alsted, egy Jan Amos Comenius, vagy egy Isaac Newton műveiben is bőven találunk alkímiai spekulációkat, vagy asztrológiai-millenáris reménykedéseket.²

1 E mágusokról tudományos eszmetörténeti feldolgozás igényével részletesen írtam „*Exaltatio és hatalom:*” *Keresztény mágia és okkult szimbolizmus egy angol mágus műveiben* c. könyvemben: Szeged, JATEPress, 1998 (Ikonológia és műértelmezés, 7).

2 Lásd *Titkos tudományok és babonák: A 15–17. század művelődéstörténeti kérdéseihöz* c. könyvemet (Bp., Gyorsuló Idő, 1978), melyben áttekintettem a nemzetközi reneszánszkutatásnak a mágia kultúrtörténetét feldolgozó eredményeit is.

És ne felejtjük el, hogy a reneszánsz irodalom olyan archetipikus irodalmi mágus-hősöket teremtett meg, mint Doktor Faustus, vagy Prospero.

Egy nagyobb lélegzetű irodalom- és kultúrtörténeti tanulmány keretében szándékozom a közeljövőben bemutatni és elemezni azokat a 20. századi reprezentatív regényeket, melyek – különböző motivációktól vezérelve – okkult témákat, s ezekhez reneszánsz történelmi keretet választottak mai mondanivalójuk megfogalmazásához. A sort napjainkkal kell kezdeni, hiszen az efféle regények szinte óránként jelennek meg, elég csak olyan (egymástól egyébként igen eltérő) példákra gondolni, mint a nálunk is nagy sikert aratott Helmut Krausser *Mágikus melódiák (Melodien oder Nachtrage zum quecksilbernen Zeitalter, 1993)*, vagy Lawrence Norfolk *A Lemprière-lexikon (Lemprière's Dictionary, 1991)* és *A pápa rinocérosza (The Pope's Rhinoceros, 1996)*, illetve Richard Zimler igen gyenge, *Az utolsó lisszaboni kabbalista (The Last Kabbalist of Lisbon, 1998)* című regényei. Az efféle „posztmodern történelmi metafikciók”³ egyik közelmúlti felmenője és mintaadó darabja a szómágus Umberto Eco *A Foucault-ingája (Il pendolo di Foucault, 1988)*, de természetesen ide tartoznak olyan hagyományosabb regények is, mint Marguerite Yourcenar *Opus Nigrumja (L'oeuvre au noir, 1968)* vagy Theun de Vries *Titkok birodalma* című, Hieronimus Bosch életére írt parafrázisa (*Het Eeadselrijck, 1973*).⁴

Sajnos magyar műről nem számolhatok be e legújabb termésben, de vannak nekünk klasszikusaink! Még hozzá legalább egy-egy az ezoterikus tárgyú regény két alaptípusából: az intellektuális-ironikusból és a hívő-metafizikusból. És mindkettő mestermunka a maga nemében, némi (bár a megérdemelnél jóval kisebb) nemzetközi reputációval is. Az első csoportba Szerb Antal *A Pendragon legendája (1934)* tartozik, a másodikba pedig Szepes Mária *A vörös oroszlánja (1946)*. Jelen „előtanulmányom” további részében Szerb művéről szólok, és annak három európai párhuzamára szeretném felhívni a figyelmet.

*

A Pendragon legendát a Nyugat 1935/3-as számában Illés Endre a következőképpen dicsérte: „Az első oldalakon kitűnik, hogy Szerb Antal nem a szobatudós félszegségével kezd hozzá regényéhez, de a világot keresztül-kasul ismerő roppant táj-, ember- és

3 A posztmodern történelmi metafikciókról lásd Linda HUTCHEON, *'The Pastime of Past Time': Fiction, History, Historiographic Metafiction*, Genre 20, Fall-Winter, 1987; Wenche OMMUNDENSON, *Metafiction?: Reflexivity in Contemporary Texts*, Melbourne University Press, 1993; Patricia WAUGH, *Metafiction: The Theory and Practice of Self-conscious Fiction*, London, Methuen, 1984.

4 Az okkult metafikciók egyik sztárja az angol John Dee. Nemcsak Ecónál jelenik meg, hanem a következő angolszász regényekben: Peter ACKROYD, *The House of Doctor Dee (1992)*, John CROWLEY, *Aegypt (1987)* és *Daemonomania (2000)*, illetve Patrick HARPUR, *Mercurius (1990)* – a lista nem teljes!

anyagismeretével formálja történetét. Mindent tud és nehézséget alig ismer. Műfajkultúrája csalhatatlan.” Majd: „Szerb Antal feladatvállalásából sugárzik a fölényes és kissé szélhámosmód túlzó szerénység, *Pendragon legendája* izgalmat izgalomra halmozó, az eseményeket a fordulópont előtt megszakító, a szálakat mesterien összebogozó szintiszta kalandregény.” S végül: „Ez a regény legalább is egy soklapra csiszolt, ritka fényű tehetséget mutat be. A könyv magyar viszonylatban egészen új kísérlet: a művelt emberek detektívregénye. Egyetlen fogyatékosága: a misztikus elemeket végül sem sikerült valami szellemes szublimálással valósággá vagy hazugsággá átváltoztatni.”⁵

Illés recenziójából nyilvánvaló, hogy e bravúros regényben a maga is szépíró kritikus elsősorban a szerkezetet, a cselekménybonyolítást, ezután pedig a kulturális realizmust, az atmoszféra-teremtést értékelte, a regény okkult szálát viszont a „futottak még” kategóriába sorolta, mely „zavaros vége” ellenére sem tudta elrontani a remekművet. A regény annyi más kritikai méltatását is átnézve azt látjuk, hogy az okkult tudományokban nem otthonos professzionális olvasók – bár udvariasan elismerve Szerb imponáló kultúrtörténeti tájékozottságát –, igyekeztek elkerülni a kérdés alapos megvitatását, s általában Szerb iróniájára hivatkozva elmismásolták e lényegi szempont elemzését.

E cikk műfaja és terjedelme nem enged meg részletekbe menő analízist és kultúrtörténeti mélyfúrásokat, nagyon is illik viszont hozzá egy anekdota beemelése, még hozzá cikkíró saját életéből. Az a tény, hogy Szörényi Lászlót, (sok egyéb mellett) a reneszánsz kutatóját, ebbeli minőségében ismerhettem meg és dolgozhattam vele együtt néhány projekten,⁶ részben Szerb Antalnak, részben pedig Horváth Ivánnak köszönhetem. Utóbbi volt régi magyar irodalmi szemináriumvezetőm elsős koromban a szegedi egyetemen, ahová én úgy érkeztem, mint az avantgárd tudós-jelöltje és a kemény modernizmus apostola, a reneszánszról pedig azt sem tudtam, hogy eszik vagy isszák. Mikor Iván órájára referátumtémát kellett választani, s én ragaszkodtam volna valami 20. századdal kapcsolatos problémához, a kitűnő pedagógiai érzékű tanár nem vette le rólam a kezét, hanem azt ajánlotta, vizsgáljam meg *A Pendragon legenda* kultúrtörténeti hátterét, és annak reneszánsz gyökereit. Így estem bele a reneszánszba, meg a mágiába, s lettem mai napig a kora újkori okkultizmus kutatója. Akkor írtam ugyan egy kisdolgozatot Szerb regényéről, és azóta is nagy gyönyörűséggel olvasom újra meg újra a művet, de a tudós teljes fegyverzetével végrehajtott elemzéssel a mai napig adós vagyok. Még ez az írás sem fogja törleszteni igazán a hátralékot, ám az első tapogatózó lépésnek szánom egy nagyobb kitekintésű vizsgálathoz és egy megírandó könyvhöz, mely a reneszánsz ezotéria és a világirodalom egyes modern regényeinek kapcsolatát térképezi fel.

5 A Nyugat teljes anyaga megtalálható az interneten. Az idézett Illés-recenzió helye: <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00590/18553.htm>>, elérés: 2004-11-27.

6 Pl. 1987-ben együtt szerveztük a Renaissance Society of America Arizonában tartott kongresszusára a magyar irodalom szekcióját.

Csak hogy felidézsem a bravúrosan bonyolított és egymásba fonódó vagy féltucatnyi cselekményszál okkult vonulatát, emlékezzünk Bátky Jánosra, a Budapestről Londonba szakadt magyar filológusra, aki magát a „fölsleges tudományok” tudoraként aposztrofálja. A British Múzeumban olvasgatja az elképesztő teóriákat felállító mágikus szerzőket, mikor megismerkedik egy igazi ezoterikus tudóssal, az Earllel, aki különös biológiai kísérleteivel az örök élet, s a homunculus létrehozásának titkát kutatja. Filozófiáját a hermetizmus bölcselőitől, például Paracelsustól és Robert Fluddtól kölcsönzi, és az a véleménye, hogy bár modern korunkra a tudomány sokat haladt előre, a nagy egész átlátása, a szintetikus és szinkretikus tudás mára elveszett. Az utolsók, akik még a teljességet meg tudták ragadni, a rózsakeresztesek voltak.

Közben kiderül, hogy az Earl ősei, a Pendragonok alapították a rózsakeresztes testvériséget, melynek történetét Szerb – a cselekmény kívánta anakronisztikus családi kapcsolat kivételével – 17. századi források alapján hitelesen és kiváló kultúrtörténetési ihletettséggel adja elő. A legenda szerint Christian Rosencreutz sírja 120 évenként kinyílik, s az alapító egy időre feltámad, hogy szemrevételezze műve fennmaradását és előrehaladását. E visszatérés éppen a regény cselekményének időpontjában, vagyis a 20. század első harmadában esedékes. A Fekete Lovas éppen jókor érkezik, hogy megmentse az Earl életét, aki egy időközben kibontakozó bűnügyi történetben életveszélybe kerül: volt menyasszonya akar végezni vele. De az aktivizálódó Pendragon-ősnek nem csak ez a dolga. Be kell fejeznie a Nagy Művet, az alkimista Opust, amelyről Johann Valentin Andreae is írt *Chimische Hochzeit* című allegorikus regényében.⁷ Csakhogy a Mű nem halad, s ahogy Rosencreutz az idő szorításában türelmét veszti, Doktor Faustus mintájára fekete mágiára határozza el magát. Elrabolja az Earl életére törő gyönyörű, de kegyetlen asszonyt, s feláldozza a Sátánnak. Bátky János valami önkívületi transzban tanúja lesz az eseményeknek, amint a szertartás végén megjelenik maga az Alvilág Ura. Ez végső kétségbeesésbe kergeti a rózsakeresztes kísértetet, aki öngyilkos lesz.

7 A rózsakeresztesekről és Andreae művéről lásd P. ARNOLD, *Histoire des Rose-Croix et les origines de la Franc-Maçonnerie*, Paris, Mercure de France, 1955; Roman BUGAJ, *Hermetyzm*, Wroclaw, Ossolineum, 1991; Karl R. H. FRICK, *Die Erleuchteten: Gnostisch-theosophische und alchemistisch-rosenkreuzerische Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts – ein Beitrag zur Geistesgeschichte der Neuzeit*, Graz, Akademische Verlag, 1973; Carlos GILLY (ed.), *Cimelia Rhodostaurotica: Die Rosenkreuzer im Spiegel der zwischen 1610 und 1660 entstandenen Handschriften und Drucke*, Amsterdam, In de Pelikaan, 1995 (Bibliotheca Philosophica Hermetica); B. GORCEIX, *La Bible des Rose-Croix*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970; Gustav René HOCHE, *Manierismus in der Literatur: Sprach-Alchemie und esoterische Kombinationskunst*, Hamburg, Rowohlts, 1957; F. A. JANSSEN (ed.), *Das Erbe des Christian Rosenkreuz: Vorträge gehalten anlässlich des Amsterdamer Symposiums 18-20 November 1986*, Amsterdam, In de Pelikaan, 1988 (Bibliotheca Philosophica Hermetica); Hans SCHICK, *Die geheime Geschichte der Rosenkreuzer*, Schwarzenburg, Ansata Verlag, 1980 (Documenta Rosicruciana, 1); SZÓNYI, i. m. stb.

E befejezés, mint láttuk, nem tetszett a racionalista Illés Endrének: „Mennyi szaktudás egy tréfa kedvéért, mennyi olvasottság egy aforizmában, s mennyi megvesztegető szélhámosság ott, ahol az esszéíró néhány pillanatra lehunyja a szemét. Egyetlen fogyatékos-sága: a misztikus elemeket végül sem sikerült valami szellemes szublimálással valósággá vagy hazugsággá átváltoztatni: Mert végül író és olvasó egymást csapják be, s ezt mind a ketten tudják” (i. h.). Véleményem szerint pedig éppen ez a regény egyik intellektuálisan izgalmas vonása. Mármint, hogy szinte tökéletes ambivalenciát teremt; nem voksol sem a fantazmagória, sem a misztikus valóság mellett, eldöntetlenül hagyja az ezotéria létmódjának kérdését. Bátky víziója lehet valódi tapasztalat, lehet pszichikai sokk, vagy egy egyszerű álom, mindegyik beleillik a regényvilág egészébe. Szerb fölényes és intellektuális ironiája nyilvánvaló, mégis megmarad ugyanaz a bizonytalanság érzésünk, mely Andreae *Vegyteni menyegzőjének* olvastán is elfogja az olvasót: hogy vajon a könnyed tréfákozás, a műfaj-paródia nem a legnagyobb adeptus titkait leplezi-e el? Ez az ezotéria – és az ezotéria feldolgozásának – diszkrét bája: a borzongó, megfélemlített és felizgatott befogadó soha nem szűnő kétségben marad.

*

Sajnos esszéiben Szerb Antal nem árulta el, volt-e irodalmi mintája *A Pendragon legendának*. Úgy tűnhet, egyedülálló kísérlet ez irodalmunkban, melyhez az okkult nyersanyagot írója kizárólag kultúrtörténeti tanulmányaiból merítette. A helyzet nem egészen ilyen egyszerű. Szerb korának egyik legolvasottabb magyarja volt, mint erről az általa írt *A világirodalom története* (1941) is fényesen tanúskodik. Márpedig a kortárs, vagy majdnem-kortárs európai irodalomban találkozhatott olyan regényekkel, melyek tárgyukul az ezotériát választották, és megközelítésmódjuk nagyon is hasonlít a Bátkyt teremtő Szerbéhez. Mivel az író műveiből nem dokumentálhatók a minták, újabb bizonyítékok felmerüléséig *A Pendragon legenda* előképeiként fogom tárgyalni Huysmans *Là-bas* (1891), Somerset Maugham *A mágus* (1908) és Gustav Meyrink *A nyugati angyal ablaka* (1927) című regényeit.

Az okkult témák modern irodalmi megjelenése Karl Joris, alias Huysmans (1848–1907) holland származású francia író *Là-bas* című regényével kezdődött. Ebben a regényben jelentek meg azok a narratív elemek, amelyek a mai napig is jellemzik ezt a tematikát és műfajt. Legfontosabb tulajdonsága a kettős cselekményszerkezet, mely egy múltbeli történelmi vagy áltörténelmi szüzsét mutat be, miközben egy másik cselekményszál a jóval későbbi elbeszélés idejével azonos, itt legtöbbször az elbeszélő a főhős vagy legalábbis a krónikás.

Ez esetben a történelmi szál főhőse Gilles de Rais (1404–1440), a középkori francia sátánista gróf,⁸ akinek szörnyű gaztetteiről számtalan legenda és elbeszélés maradt fenn,

8 Jellemző, hogy a francia újbalos elméletírók mennyire kedvelték ezt a rémisztő történelmi figurát. Perének anyagát Georges Bataille publikálta (*Le proces de Gilles de Rais*, Paris, Pauvert, 1965,

s a Kékszakáll-mondát is az ő történetéből eredeztetik. Szerb Antal a következőképpen foglalta össze a regény cselekményét: „Hóse, Durtal, könyvet akar írni Gilles de Rais-ról, a középkor félelmetes Kékszakállú Hercegéről; a *Là-bas* erről a témáról való beszélgetéseit tartalmazza. Középpontjában a sátánosok állnak. Durtal ráeszmél, hogy a modern Párizsban is akadnak, részt vesz szertartásukon. Ez a regény leggyengébb része; első-sorban mégis ‘társalgási regény’.”⁹ Csak sajnálhatjuk, hogy Szerb itt nem ad árnyaltabb elemzést, és gyakorlatilag ugyanazzal a váddal él, amivel Illés Endre elmarasztalta *A Pen-dragon egendát*, vagyis, hogy az ezotériában elmerülő jelenetek kidolgozása a leggyengébb. Pedig, akárcsak saját regényénél, itt sem egészen ez a helyzet. Nyilvánvalóan igen nehéz úgy irodalmian ábrázolni parapszichológiai vagy metafizikus jelenségeket, hogy az elbeszélést a szerző folyamatosan és művészi koherenciával a hihető és hihetetlen, illetve a valóság és illúzió bizonytalan határán tartsa. De ahogy Szerb maga, Huysmans is mindent megtett ennek érdekében.

A főszereplők, de Rais biográfusa, Durtal, valamint Des Hermies, a homeopátiában és okkult természetgyógyászatban is utazó pszichiáter, valamint az asztrológus Gèvingey mind remete-figurák, akik elzárkóznak a modern élet kihívásaitól és a középkor kultuszában élnek ki magukat. Durtal ilyen irányú érdeklődését csak fokozza a furcsa asszony, Madame Chantelouve, aki nappal kielégítetlen nagypolgár, éjjelre viszont szukkubussá válik, s a diabolikus Canon Doce által celebrált fekete miséken vesz részt. Bár a regény végére Durtal megundorodik a szexuális kicsapongásoktól és a fekete praktikáktól (s akárcsak irodalmi teremtője, Huysmans, a katolicizmus felé fordul), a regény egy fontos szubtextusa a szerző (és a kor) pozitivista racionalizmus iránti gyanakvásának és félelmének is hangot ad. Amint a pszichiáter egy helyen elismeri:

Mit lehet elhinni és mit lehet bebizonyítani? A materialisták mindent megtettek, hogy újraértékeljék a boszorkányperek dokumentumait. Úgy találták, hogy azok egy tömeghisztéria szimptomái voltak. De akkor is megválaszolatlan marad a kérdés: vajon azért

1997), majd Bataille összes műveiben Michel Foucault rendezte sajtó alá. Michel Tournier pedig regényt írt róla és harcostársáról, Jeanne d'Arcról (*Gilles et Jeanne*, Paris, Gallimard, 1983). Újabb szakirodalom: André CHERPILLON, *Gilles de Rais: un grand seigneur sodomite et assassin*, Courgenard, Autoédition, 2000; Michel MEURGER, *Gilles de Rais et la littérature*, Rennes, Terre de brume, 2003; Morgan VAL, *The Legend of Gilles de Rais (1404-1440) in the Writings of Huysmans, Bataille, Planchon, and Tournier*, Lewiston, Edwin Mellen Press, 2003; Reginald HYATTE, ed., *Laughter for the devil: the trials of Gilles de Rais, companion-in-arms of Joan of Arc (1440)*, Rutherford, Fairleigh Dickinson University Presses, 1984. A hírhedt fekete mágus, Aleister Crowley (lásd alább) titkos előadást tartott róla 1930-ban: *The Banned Lecture: Gilles de Rais: to have been delivered before the Oxford University Poetry Society on the evening of Monday February 3rd, 1930*, Carnforth, Society for the Propagation of Religious Truth, 1982.

9 *A világirodalom története*, Bp., Magvető, 1980 [1941], 680.

lesz-e egy asszony megszállott, mert hisztériás, vagy azért hisztériás, mert megszállta az ördög? Itt csak az Egyház adhat választ, a tudomány nem...¹⁰

Ez a racionalizmus és hit határán egyensúlyozó vélemény bizonyos mértékig össze-
cseng Szerb gondolatával, melyet az Earl of Gwynedd szájába ad:

– Ma nagyon sokat tudunk a természet apróka részleteiről; akkor az emberek többet tudtak az egészről. A nagy összefüggésekről, amiket nem lehet mérleggel mérni és felvágni, mint a sonkát. – A szeme élénkebb volt, mint amennyit a fegyelmezett Angliában megengednek a szemnek. A téma az ő legtémább témája lehetett. – Igen, nekem Fludd a vesszőparipám.¹¹

Robert Fludd (1574–1634), angol misztikus filozófus és okkultista, akit az Earl így jellemez szellemesen: „Fludd, uram, sok képtelenséget írt, mert meg akart magyarázni dolgokat, amiket akkor nem lehetett. De a lényegben, a lényegről sokkal többet tudott, mint a mai tudósok” (*A Pendragon legenda*, 7). És akiről a kiváló kultúrtörténész, Joscelyn Godwin így írt: „Fludd annak a kornak a végén élt, amikor még lehetséges volt egy gondolkodónak a teljes tudást átfogni. Erre törekedett, és szinte kétségbeesetten szötte bonyolult és végtelen terveit a soha el nem készülő *magnum opus* létrehozásáról. Célja nem kevesebb volt, mint hogy összefoglalja mind az univerzumról, mind pedig az emberről való teljes tudást – a makrokozmoszt és a mikrokozmoszt, még hozzá egymáshoz való viszonyuk szerint.”¹² De idézhetném a tudománytörténész Charles Webstert is: „A karteziánizmus és a mechanisztikus filozófia megjelenése vissza is ütött, még hozzá a tudományos materializmus veszélye keltette félelem miatt. Egyes gondolkodók visszatértek a neoplatonizmus és a hermetizmus kategóriáihoz, azért, hogy megakadályozzák Isten és az Ő világegyeteme szétválasztását. [A múltba nyúló hermetikus hagyomány a reneszánsz idején] Paracelsusban éledt újjá, meg Oswald Crollban és Robert Fluddban, de még Francis Bacon is eljátszadozott e gondolatokkal.”¹³ Ez a „játszadozás,” ez a kétértelmű bizonytalanság – mint látjuk – túlélte a karteziánizmust és hódít a posztmodern korban is.

Huysmans regényének „kétfedelű” cselekménye, amely egy ponton misztikusan és megmagyarázhatatlanul egybeolvad, és az az intellektuális hozzáállás, mely ironikusan és kritikusan kezeli az okkultot, de ugyanakkor szkeptikusan viselkedik a tudomány min-

10 Saját fordításom az angol kiadásból: *Down There*, London, Sphere, 1974, 141. Lásd a magyar kiadást: *Ott lenn* (fordította KÁLLAY Miklós, Bp., Kultúra, 1922).

11 *A Pendragon legenda*, Bp., Magvető, 1974, 8.

12 Joscelyn GODWIN, *Robert Fludd: Hermetic Philosopher and Surveyor of Two Worlds*, London, Thames and Hudson, 1979, 5.

13 Charles WEBSTER, *From Paracelsus to Newton*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, 65.

denhatóságát és érdekmentességét hirdető nézetekkel szemben is – ezek a tulajdonságok lettek ismertető jegyei annak a műfajnak, amely „az ezotéria diszkrét bájának” igézetében keletkezett, s melynek érdemes képviselője *A Pendragon legenda*.

*

E műfaj egy másik képviselője, Somerset Maugham *A mágus* című regénye ugyancsak *A Pendragon legenda* közeli rokonának tekinthető. Bár Szerb igen nagyra becsülte Maugham-ot, s egyik legsikerültebb regényét, *Az ördög sarkantyúját* maga fordította magyarra, az 1908-ban írt *A mágusról* nem látszik tudni. A regényt a század első évtizedeinek hírhedt angol okkultistája, az Európa számos pontján megforduló, sokáig Párizsban élő, majd Sziciliában kommunát alapító, „renegát *Golden Downos*” Aleister Crowley enyhén szólva ellentmondásos figurája ihlette.¹⁴

A könyv főhőse Arthur Burdon, egy racionalista és gyakorlatias sebész, akit teljesen hidegen hagy az ezotéria. Menyasszonya, Margaret Dauncey, ártatlan, fiatal hölgy. Ott van még Susie Boyd, Margaret szobatársa, aki kevésbé szép, de érzékeny és intelligens. Aztán Dr. Porhoët, egy, az okkult tudományok iránt sokkal fogékonyabb orvos, aki sok évet töltött az arab keleten, sok hihetetlen dolgot látott és egy könyvet is írt Paracelsusról. És persze ott van a Mágus, Oliver Haddo, angol arisztokrata, teljesen elmerülten a titkos tudományokban, egyfajta túlméretezett és hedonista Cipolla, félelmetes intelligenciájú, az adeptus és a sarlatán furcsa keveréke. Célja, hogy előállítsa a homunculust, megtalálja az örök élet titkát, de nem az emberiség üdvére, csak saját hatalma növelésére.

Arthur szkepticizmusa azért kap olyan nagy hangsúlyt a mű elején, hogy annál kontrasztosabban tűnhessenek fel később a megmagyarázhatatlan okkult jelenségek. Ugyancsak regénytechnikai szükségszerűség, hogy motivált konfliktus keletkezzen közte és Haddo között, amely majd igazolhatja a Mágus gonosz bosszútervét. A fiatal pár egy párizsi étteremben találkozik az angol mágussal, s miután Arthur megsérti Olivert, az megbabonázza Margaretet, és el is csábítja. Az önuralmát veszített lány elhagyja vőlegényét, és váratlanul Haddóhoz megy feleségül, aki angliai kastélyába viszi, és ott sötét kísérleteihez használja fel médiumként.

Arthur Porhoët doktor és Susie társaságában utána megy, de már nem tudják megmen-
teni. A végső katasztrófát követően feltárul előttük a kastély titkolt laboratóriuma, a lombikokban borzalmas zombi-lényekkel, amelyek Szerb Earljének axolotljaira emlékeztetnek.

14 Crowley-ről szakirodalom: Charles Richard CAMELL, *Aleister Crowley*, London, New English Library, 1969; Roger HUTCHINSON, *Aleister Crowley: the Beast Demystified*, London Mainstream, 1998; Serge HUTIN, *Aleister Crowley: le plus grand des mages modernes*, Verviers, Gérard, 1973; Francis KING, *Magic: the Western Tradition*, London, Thames & Hudson, 1975, 29–31; Colin WILSON, *Aleister Crowley: the Nature of the Beast*, Wellingborough, Aquarian Press, 1987.

Oliver Haddo alakjával Maugham új elemet hozott az okkult témájú regények mágustipológiájába. Míg Huysmans a modern fekete mágusok és a sátánisták között vont párhuzamot, Haddo egyrészt Faustussal kerül rokonságba, aki fekete mágus, másrészt viszont Paracelsussal, aki – miközben maga is az élet titkát kereste és elsőként vetette fel a homunculus előállításának lehetőségét – fehér mágusnak tartotta magát, és tudományos céljait mindig is mély keresztény hite vezérelte.¹⁵ Bár a regény kemény kritikát gyakorol az Aleister Crowley-féle modern mágusok és spiritiszták kétes etikája és üzelmei fölött, az okkulttal szembeni szkepticizmus és „az ezotéria diszkrét bája” tökéletesen ambivalens végkifejletet eredményez, amikor Arthur rájön, Dr. Porhoët egyik misztikus közel-keleti története nem másról, mint saját Egyiptomban megélt gyermekkori élményéről szól.

*

Szerb egy másik lehetséges mintája a Prágában élő, s németül író Gustav Meyrink (1868–1932) *A nyugati ablak angyala* című, 1927-ben megjelent regénye lehetett. Meyrink legismertebb műve a több filmet is ihletett *Golem* (1913), a II. Rudolf korában élt 16. századi Rabbi Löw és az általa teremtett mesterséges humanoid monstrum története. Természetesen ez a motívum is a homunculus problematikájához kapcsolódik, *A nyugati ablak angyala* viszont angol tematikát hozott újabb okkult regényébe, ebben is hasonlít *A Pendragon legendára*. Bár Szerb legismertebb műveiben nem tett említést Meyrinkről, az intertextuális kapcsolatok lehetőségét az is erősíti, hogy e regény 1931-ben – Déry Tibor fordításában – magyarul is megjelent.¹⁶

A könyv fő témája John Dee, az angol matematikus és mágus, I. Erzsébet asztrológusa, aki évtizedeken keresztül próbált a mindentudás birtokába jutni angyalidéző szeánszok segítségével. Dee tudományos művei (például a híres *Monas hieroglyphica*, 1564), majd az angyalidézésekről vezetett naplói (melyekből pontosan rekonstruálhatók az Edward Kelley-vel folytatott „hénokhi mágia” rituáléi) nemcsak fontos kultúrtörténeti dokumentumok, hanem számos irodalmi mű ihlető forrásai is. A 4. lábjegyzetben említett posztmodern regények közvetlen őse kétségtelenül Meyrink merész kísérlete.

John Dee tevékenysége és gondolatai szinte minden olyan elemet tartalmaznak, amelyek feltűnnek az okkult témákat feldolgozó modern regények kelléktárában. Dee mélyen hívő keresztény volt, akinek ezoterikus filozófiai programja és okkult kísérletei azt céloz-

15 Paracelsus filozófiai programjáról lásd „*Exaltatio és hatalom*” c. könyvemet (168–85); ugyanitt további szakirodalom.

16 Gustav MEYRINK, *A nyugati ablak angyala*, ford. DÉRY [sic!] Tibor, Bp., Pantheon Irodalmi Intézet, 1931; új kiadása: Bp., Gönczöl, 2003. Emellett az angol kritikai kiadást használtam: *The Angel of the West Window*, ford. Mike MITCHELL, Sawtry, Cambridgeshire, Dedalus, 1991 (Studies in Austrian Literature, Culture and Thought).

ták, hogy a tökéletes tudás segítségével eljusson a Teremtővel való egyesülés, az *exaltatio* állapotába – úgy, ahogyan azt Ficino, Pico della Mirandola és más firenzei neoplatonisták eredetileg teoretizálták.¹⁷ Ezzel együtt világi ambíciók is fűtötték: egyrészt saját karrierjét igyekezett építeni, másrészt pedig lelkesen támogatta a reneszánsz kori brit imperializmus hódító projektjeit.¹⁸ Úgy tűnik, Dee olyan „fehér mágus” volt, aki nemegyszer sodródott a hübrisz-inspirálta diabolikus praktikák határterületére. Remete volt, egyszersmind udvaronc, a patrónusi rendszer örvényei közt lavírozó humanista, aki több alkalommal is beutazta Európát, s éveket töltött Báthory István krakkói, majd II. Rudolf prágai udvarában. Élete olyan regényes epizódokban is bővelkedik, mint a csehországi Trebonában lezajlott hírhedt „feleségcsere,” mely a Doktor és Kelley között szerződéses alapon, az angyalok parancsára jött létre. Ez a manapság olyan divatos szexuális mágia témakörét is összekapcsolja e történeti figurával.

Meyrink regénye – akárcsak a *Là-bas*, vagy *A Pendragon legenda* – két idősíkból, a 20. századi modernitásból, illetve a régmúltból (ezúttal értelemszerűen a 16. századból) játszódik. Jelenkori főhőse Müller báró, aki John Dee Ausztriába szakadt leszármazottja. Miközben őse spirituális naplóinak fordításával és értelmezésével foglalkozik, egy exponenciálisan fokozódó pszichotikus transzban újraéli Dee életét, és azonosul annak vágyaival. A regény természetesen nem hű történeti narratíva az angol mágus életéről, sokkal inkább a posztmodern történeti metafikciókhoz áll közel. Meyrink nyilvánvalóan saját korának problematikáját formázta regénnyé, amikor „egy kortárs élő regényhőst összevont a rég halott Dee karakterével.”¹⁹

Dee fiktív élettörténete – mely a történelmi tényekből és dokumentumokból, például az angyalidézések naplóiból indul ki, majd radikálisan „önálló életre kel” – mesterien appropriálja Müller báró pszichéjét, aki nemcsak vérségi leszármazáson keresztül kapcsolódik ősehez, hanem a reinkarnációk rendszerén át is.²⁰ A regény logikája szerint két típusú reinkarnáció van: az elsőben az újraszületett nem emlékszik korábbi életeire, míg a második esetben igen, az egymásra következő életekben akumulálódnak a tapasztalatok, amelyek végül okkult belátáshoz és bölcsességhez vezetnek el. Kezdetben Müller az első kategóriába tartozik, de a regény végére tapasztalatai és szenvedései eljuttatják a második fokozathoz.

17 Az *exaltatio* elméletéről és gyakorlatáról, valamint a firenzei neoplatonistákról lásd „*Exaltatio és hatalom*” c. könyvemet (11–29, 123–47); ugyanitt további bőséges szakirodalom.

18 Frances YATES terminusa, lásd *Astreae: The Imperial Theme in the Sixteenth Century*, London, RKP, 1975.

19 Lásd Robert PODGURSKI, *Magical Forces and Historiographic Speculation in Gustav Meyrink's The Angel of the West Window*, Cauda Pavonis 13.2 (1994), 18–9.

20 A korban divatos teozófia, antropológia és spiritizmus igen sokat foglalkozott a reinkarnációk lehetőségével, lásd erre vonatkozóan Madame Blavatsky, Rudolf Steiner és más kora 20. századi okkult filozófusok műveit. Ezekről magyarul: FÓNAGY Iván, *Mágia*, 1943; facsimile: Bp., Tinódi, 1989, 17–64; valamint Mary E. WILKINSON, *Teozófiai kifejezések egyszerű magyarázatai a használatos pszichológiai kifejezések függelékével*, Bp., Magyar Teozófiai Társulat, 1998. Meyrink kétségtelenül hatása alá került e tanoknak.

John Dee sok regénybeli ismerőse valójában efféle örökké újraszülető archetipikus alak, akik feltűnnek Müller életében is. Például a Doktor asszisztense, Gardener Gartner Tivadar kémikus professzorként bukkan fel, aki Müller iskolatársa volt. Dee felesége, Jane Frommond mint Frommné asszony jelentkezik házvezetónőnek Müllernél. Ők reprezentálják a jókat, akik harcolnak a diabolikus hatalmak ellen, s afféle pszichomachia során megpróbálják a főhősöket megmenteni. A sötét oldalon találjuk az eretnek lázadót, Bartlett Greent, aki azt a téveszmét ülteti el Dee-ben, hogy Britannia királya lehet, valamint az orosz kereskedőt, Mascee-t, aki Szent Dunstan mágikus könyvét és a bölcsek követét Kelley-nek juttatja, majd Müller világában Szergej Lipotin, a bolsevik forradalom elől emigrált régiségkereskedő alakjában kel új életre.

Mindkét idősíkban a legveszélyesebb alvilági erő az életenergiákat vámpírként elszívó és mósusz-illattal bódító női csábító, akit megannyi férfi regényíró örökített meg korokon keresztül, s aki különösen drámai kifejezést nyert a freudizmustól ihletett *Jugendstil* ikonológiában.²¹ A kegyetlen Erzsébet királynő, aki végső soron Dee vesztét okozza, nem más, mint a mitikus fekete anya, a szexuális őszimbólum, Isais királynő reinkarnációja, aki Müller bárót az ázsiai emigráns Asszja hercegnő képében viszi romlásba. A füledt erotikával fűszerezett, Freud, Jung és Róheim Géza legmerészebb gondolataiból táplálkozó vízió ott éri el sokkal tetőpontját, ahol...²²

21 A mósusz-illatnak nagy szerep jut Déry *A kiközösítő* c. regényében is – talán ifjúkori fordítása inspirálta e motívum felhasználására?

22 Talán furcsának tűnhet, hogy egy tudományos cikk a mondat közepén, három ponttal ér véget. Ám ha megtehetette ezt egy regényíró, Laurence Sterne, amikor az *Érzékeny utazásokat* így fejezte be: „Eszerént kilépvn, még nyújtva jobbom, meg találám fogni a szobaleány...” (KAZINCZY Ferenc fordítása, 1815, Bp., Magyar Helikon, 1976, 145), miért ne tehetné meg a filológus, különösen, ha szorítja a leadási határidő. S ki ismerné Szörényi Lászlónál jobban e határidők szorítása keltette agóniákat?